

РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА РЕАЛІЇ

У статті автор дослідив стан проблеми релігійно-політичного простору, проаналізував історичний досвід поєднання релігійного та політичного явищ у єдиній системі, окреслив проблеми взаємодії релігійного та політичного чинників зовнішньої політики та обґрунтував сучасні релігійно-політичні проблеми українського простору.

Ключові слова: релігія, політика, досвід і реалії.

Gorbach O.

RELIGIO-POLITICAL SPACE: HISTORICAL EXPERIENCE AND REALITIES

The article explored the state of the problem of religious- political space analyzed the combination of historical experience of combining religious and political phenomena in a single system highlighted the interaction of religious and political factors in foreign policy and justified the modern religious and political problems of the Ukrainian space.

Keywords: religion, politics, experiences and realities.

Сучасний політичний простір багатий геополітичними, міграційними, інтеграційними процесами, які мають визначальний або частковий вплив на розвиток кожної держави. Крім того, ціла низка об'єктивних чи суб'єктивних факторів, які так чи інакше стосуються національних інтересів, культурних цінностей, історичних традицій та релігій, доповнюють політичний простір та цивілізують його. Винайдення засобів масового знищення людей радикально змінило суто силовий спосіб нав'язування духовних цінностей одних народів іншим. Першочергового значення набувають засоби "м'якої сили", у системі якої досить вагому роль відіграє релігія.

Проблеми релігійно-політичного простору, дослідження співвідношень релігійних та політичних явищ, їх взаємозалежність, домінування духовної чи світської влади - не нові, вони з'явилися з виникненням держави та релігії, розвивалися впродовж їх існування, різнобічно відображалися у працях філософів, теологів, політиків. Важко перелічити всю сукупність мислителів, хто долучився до цієї проблематики, які мають наукові доробки у цій галузі. Попри це, важко також стверджувати, що проблеми релігійно-політичного простору є достатньо вивченими, вичерпаними і вирішеними.

У третє тисячоліття людство входить із новими проблемами суспільного, економічного, політичного та релігійного простору, коли все більш важливими стають

переосмислені культурні цінності людства. Для його збереження та розвитку необхідним вбачається вивчення культурних цінностей, історії, морального образу людства. Саме тому актуальними будуть доробки, що вивчають та досліджують ці аспекти. Цінними будуть дослідження, що вивчають релігійно-політичний простір у житті українського народу, зумовлені багатоконфесійним складом держави, міжнародними відносинами України та проблемами визначення чіткого зовнішньополітичного вектора.

Дослідження, які вивчають взаємодію релігійного фактора у системі політичних процесів, не втраять своєї актуальності, допоки існуватиме система “політика – релігія”. Актуальність зумовлюється також невизначеним місцем як релігії у політиці, так і політики у релігії. Вони завжди взаємодоповнювали одне одного. Відомі приклади, коли релігія ставала на службу політики і випадки, коли політична діяльність зосереджувалася в руках духовництва.

Гортаючи низку першоджерел та праць, які коментують, виявляється, що проблеми релігійно-політичного простору не нові. Вже у платонову та аристотелівську епоху розглядалися проблеми цього простору та взаємодії релігійного та політичного факторів. У “Законах” Платон значну увагу приділяв роздумам про взаємовідносини релігії та держави, вважаючи пріоритетом держави контроль за релігією. Арістотель обмірковував моральність держави, Сенека розглядав братство людей і богів, Цицерон відомий політичними та філософськими промовами.

З часів Середньовіччя дійшли до нас праці А. Данте, М. Падуанського, В. Оккама. Вже у “Божественній комедії” А. Данте критикував християнство, висміював церковне у світському, і це пропри те, що він не бачив сьогоденного християнства.

В епоху Відродження Макіавеллі засуджував папство і вбачав у ньому головного винуватця за роздробленість Італії. Томас Гоббс у “Левіафані” виводив логіку держави і церкви, духовної і світської влади. Нова та новітня історія політичної думки дуже багаті змістовними політико-філософськими творами, які було б важко навіть перелічити.

Проблеми релігійно-політичного простору досліджував німецький філософ ХІХ ст. Ернст Геккель. У тісній взаємозалежності релігії та політики він бачив велике зло, пропагував шлях освіти до формування світської держави. “Державний устрій виправиться тільки тоді, коли вивільниться від кайдан церкви і підніме на більш високий рівень пізнання громадян відносно світу і людини шляхом всезагальної природно-наукової освіти. Та чи інша форма правління не має при цьому суттєвого значення. Буде чи монархія чи республіка, аристократична чи демократична конституція, - все це питання другорядне у порівнянні з головним великим питанням: Чи повинна сучасна культурна держава бути духовною чи світською?”¹.

Досліджуючи релігійно-політичний простір, необхідно прослідкувати вплив кожної зі світових релігій на культурно-політичне становище у світі загалом; проаналізувати догматичні положення християнства, ісламу, буддизму на предмет формування ними державно-політичного устрою; порівняти форми впливу кожної зі світових релігій на формування як внутрішньої, так і зовнішньополітичної діяльності провідних країн світу; оцінити рівень впливу і взаємовпливу релігійної та державної влади; дати прогностичну оцінку можливого перебігу світового розвитку у співіснуванні; сформулювати рекомендації побудови зовнішньополітичної стратегії та векторів зовнішньополітичної діяльності України.

Нинішній світ налічує близько 200 держав, серед яких не знайдеться жодної безрелігійної, релігія править у кожній державі. Більше 100 держав сповідують християнство або воно там є домінуючою релігією. Майже 40 держав сповідують іслам, більше 10 – буддизм, близько 20 держав поєднують співіснування християнства та ісламу, 15 держав зберегли свої окремі релігії. У Великобританії і на Соломонових островах домінує англіканська церква. У державах Бенін, Гана, Гвінея-Бісау, Замбія, Зімбабве, Кот-і-Івуар збереглися місцеві вірування. Ізраїль сповідує іудаїзм, Індія та Непал – індуїзм, Китай – даосизм, Тайвань – конфуціанство, Японія – синтоїзм, Латвія – лютеранство.

Досі вчені віднаходять докази існування Бога. Віруючі намагаються знайти сенс життя, науковці прагнуть обґрунтувати похід євреїв через Червоне море. Археологи сканують гори з надією знайти залишки завітного Ноевого ковчега. Психологи аналізують коди апокаліпсису. Хіміки та фізики намагаються розгадати секрети крові Януарія. Богослови обґрунтовують богопоходження суспільства, окремі генетики доводять, що людина не походить від мавпи.

Історичний досвід релігійно-політичного простору сягає дуже глибокої історії, в якій правителі вважалися намісниками Бога на землі. Зокрема, це проглядається у творчості єгипетської стародавньої цивілізації, яка свідчить про величезну роль фараона. У малюнках та написах на стінах гробниць можна часто побачити його зображення. Постаць фараона як верховного керівника держави, що володів величезними територіями, свідчить про глибоку історію стародавнього державотворення. Вже у II тисячолітті до н.е. фараони вели досить активну зовнішню політику, а сам фараон як правитель підносився до рівня божественної особи, намісника Бога на Землі і подібне ставлення можна спостерігати й сьогодні у деяких державах ісламу.

Історія свідчить, що вже у середньовічному папському Римі було збудовано своєрідну християнську “світову державу”, що принесла в політичну думку такі нові поняття у галузі міжнародних відносин як підпорядкованість цивільної влади універсальній духовній, можливість формування вищих наддержавних утворень, зокрема, і побудови християнської цивілізації. Християнське зовнішньополітичне зверхництво мало вирішальне значення в політичному становленні середньовічних держав Європи, їх консолідації у боротьбі з арабським та мусульманським світом, із нашествиями на Європу орд гунів та монголо-татар.

Іншим прикладом є державницька діяльність кардинала Ришельє. Як церковний муж, він отримав безліч перемог у світських державних справах. Найбільшою його перемогою стало завершення Тридцятилітньої війни підписанням Вестфальського трактату 24 жовтня 1648 р. У результаті чотирирічних переговорів, які передували укладенню цього трактату, було досягнуто декілька пунктів, які свідчать про перемогу французької дипломатії. Збільшення території Франції, зниження імператорської влади Фердинанда і поділ Німеччини на маленькі держави були дуже вигідними для Франції з огляду на політику. Проте один із пунктів постановив, “що церковне майно має належати тим, хто мав його в 1642 р. Таке рішення було вкрай невигідним для католиків, бо католики втратили 2 архієпископства, 13 єпископств, і багато архимандрій”². Очевидно, що кардинал Ришельє діяв заради державного інтересу і загального блага, а не керувався церковними канонами.

Отже, вчинки кардинала Ришельє стосовно протестантизму свідчать не про користь Вестфальського трактату для католицької Франції у повній мірі, але звідси випливає висновок, що Ришельє був “більше державним мужем ніж церковним”³. Підтвердженням цього є і те, що, будучи католиком і кардиналом Римської церкви,

він діяв проти католицької Іспанії й Австрії у спілці з протестантськими князями Німеччини, в той же час як упевнений прибічник та захисник абсолютизму в інтересах Франції підтримував бунтівних німецьких князів проти їх імператора.

Ще один приклад взаємодії простору “політика – релігія” демонструє, як релігія привносить у політику культурно-історичні традиції, збагачує простір і, зрештою, наповнює політику змістом відповідальності. “У лютому 1868 року самураї з клану Тоси вбили в Сакаї 14 французів. На вимогу Франції японським урядом була виплачена значна “втішна сума”. Винним у вбивстві самураям було наказано зробити харакірі, тобто розпороти собі животи на очах французького посла. Посол не витримав сцени самострати і, після того як одинадцятий самурай зробив харакірі, запропонував пом’якшити покарання. Ті, що залишилися в живих дев’ять самураїв, були заслані на віддалений острів”⁴.

Японська національна релігія – синтоїзм – сягає стародавньої історії. Ця релігія базується на поклонінні величезній кількості богів – Камі, основною серед яких є Омі Камі Аматерасу – богиня Сонця. Політичний зміст виявляється у поклонінні імператору, який вважається представником Аматерасу на Землі. Велике значення у релігії приділяється культу предків, що надає віруванню етико-патріотичного змісту. Харакірі – складна особливість японської культури, яка демонструє рівень уявлень про власну гідність, мужність перед людьми і богами. І немає великого значення, яким чином самурай допустив проступок, щоб досягти моральної чистоти в очах людей і богів він готовий віддати життя.

Слід згадати ще один яскравий та цікавий приклад, що характеризує сучасний стан релігійно-політичного простору. Муаммар Каддафі – вождь і лідер Лівії, отримавши владу у 1969 році, ліквідувавши державне законодавство, зумів утримувати її впродовж більше від сорока років, керуючись лише Кораном.

20-літні реалії незалежного існування України демонструють цінність досліджень українського релігійно-політичного простору, нового значення набувають питання пріоритетності світського та духовного в умовах українського політичного режиму. Україна довгий час балансувала на межі демократії. Останнім часом маятник політичного режиму значно хитнувся у сторону авторитаризму, а з судовими процесами над Юрієм Луценком та Юлією Тимошенко Україна вже визначається як держава з авторитарним політичним режимом. На користь цього режиму свідчать акції протесту чорнобильців, афганців та судові розпорядження про заборону таких акцій.

Суспільне життя і політичні процеси в Україні відбуваються у межах законодавства, що має суто декларативний характер. Так, Україна декларується як демократична, правова держава з громадянським суспільством, із свободою слова та віросповідання, що не відповідає дійсності. Поверхневий аналіз Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” доводить, що розмежування церковного та державного також існує лише апіорі.

У 1 статті Закон ставить завдання “подолати негативні наслідки державної політики щодо релігії і церкви”⁵. Благі наміри Закону нівелюються його ігноруванням і замість подолання негативних наслідків простежується поглиблення суперечностей у міжцерковних відносинах, у відносинах між державою і церквою, а також у зовнішньополітичних.

6 стаття Закону стверджує, що “державна система освіти в Україні відокремлена від церкви”⁶, проте у середніх школах передбачено уроки з дисципліни “Християнська етика”, які часто проводяться священниками з найближчої церкви. У резуль-

таті ці уроки зводяться до богослов'я. Водночас статистика констатує зростання дитячої злочинності, а мережі Інтернету переповнені дитячою жорстокістю, цинізмом, не кажучи вже про алкоголізм чи паління.

5 стаття декларує: “Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави”⁷. Але реальність свідчить про зворотнє. Наприклад, “6 липня Постановою Верховної Ради вирішено на державному рівні в Україні урочисто вшанувати 50-ти річчя з дня смерті Валентина Феліксовича Войно-Ясенецького. Державою гарантоване навіть фінансове і матеріально-технічне забезпечення”⁸. До слова, постать Войно-Ясенецького (богослова РПЦ) в Україні невідома, а відомою і не може бути, оскільки жодних заслуг перед нашою державою не здобув. Причиною такої державної уваги до богословської особи є черговий візит московського патріарха Кирила в Україну, який пов’язаний із ... крупними фінансами.

“Московська патріархія – це потужна бізнесова імперія, що займається торгівлею тютюном, алмазами, нерухомістю, туристичним і готельним бізнесом. Сестра патріарха Кирила Лідія Леонова має у своїй власності біля 300 тютюнових структур. Під опікою патріарха знаходиться також макаронна фабрика у Смоленську. У його відомстві є завод, який випускає воду “Святої источник”. Усі гроші акумулюються у комерційному банку московської патріархії “Пересвет””⁹.

Четверта частина 5 статті стверджує, що “державна не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії”¹⁰. Ця частина суперечить політичним реаліям, де рух фінансів є двохстороннім. Віктор Янукович нагородив орденом “За заслуги” 1 ступеня Митрополита Донецького УПЦ МП Іларіона¹¹, а “Патріарх Московський Кирило нагородив Віктора Януковича премією у сумі 50 тисяч доларів”¹².

Відомо, що В. Янукович надає перевагу Російській Православній Церкві. Але цим порушується п’ята частина 5 статті, яка гласить, що “встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається”¹³. Президент України майже два роки не міг знайти часу на зустрічі з представниками релігійних спільнот країни, проте щоквартально знаходить час на главу Російської Православної Церкви¹⁴.

Скласти уявлення про російські релігійні традиції у політиці можна, звернувшись до історії. Ще з часів Петра I ця церква стала частиною імперської влади в країні. Ліквідувавши патріархат і утворивши синод, Петро I фактично став сам патріархом Російської Православної Церкви. Церква виконувала навіть поліційні функції. Священники зобов’язані були таємниці сповіді парафіян передавати в поліцейські дільниці. В середині держави церква втратила свій авторитет та повагу в населення, але стосовно держави та її функцій вона відіграла помітну роль.

“У проявах національної та релігійної нетерпимості Росія ніколи не поступалася Європі, а інколи навіть перевершувала її. Оскільки міра загрози Росії та її православної релігії зі Сходу і Заходу була неоднаковою. Різними були сила та спрямованість конфесійної нетерпимості. Особлива нетерпимість проявлялась у ставленні православних до католицизму, який, як вони вважали, був заражений “єретичними мудруваннями”. Починаючи з XV ст., церква використовує проповідь нетерпимості до католицизму як своєрідну форму протидії місіонерській політиці Риму щодо Росії та її церкви”¹⁵.

Тісна дружба українського президента і закордонної церкви могла б сприятися навіть позитивно, якби не реальність, у якій існує тісна співпраця РПЦ із спецслужбами. Недавня історія показує тісний контакт Російської Православної

Церкви й держави. “Патріарх Московський Олексій II отримав диплом і мантию Почесного доктора Російської академії держслужби (РАДС) при президенті РФ”. Московський патріархат спільно з РАДС організував курси, присвячені правовим і організаційним питанням взаємодії Церкви й держави¹⁶.

Тісний зв'язок церкви і держави існує навіть сьогодні. Агентська кличка нинішнього глави Російської Православної Церкви Кирила – Михайлов¹⁷.

Підсумовуючи, наголосимо, що у міжнародній політиці сучасних держав роль та значення національних духовних цінностей значно зросли. Ми є свідками швидкої інтернаціоналізації міжнародного суспільно-політичного життя – з одного боку, і впертої боротьби народів, захисту національних духовних цінностей – із іншого.

Аналіз непоодиноких прикладів співіснування релігійних традицій у державній, міжнародній політиці та владних чинників у духовному житті доводить, що релігійно-політичний простір: а) має глибоку історію; б) охоплює всю сукупність країн і держав; в) відкрито або приховано впливає на всі сфери життєдіяльності людини; г) функціонує незалежно від географічної, релігійної, конфесійної приналежності чи політичного режиму, устрою, форми правління.

Те, що законодавство України має суто декларативний характер, включаючи Конституційні положення про демократичність, соціальність і правомірність держави – відомі речі, які найближчим часом сприйматимуться як норма. Погано це чи добре, трактується по-різному. Можна згадати цілу низку прикладів інших держав, у яких є подібна ситуація. Заспокоюючи себе та інших, можна розглядати подібні речі як мету, цінності, до яких потрібно прагнути, але, разом із тим, слід збагнути, що якщо невиконання законів буде нормою або лише метою, то будь-який крок до цієї мети може перетворитися на мету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Геккель Э. Мировые загадки. – Москва: ОГИЗ, 1935. – С. 74.

² Хома І. Нарис історії Вселенської Церкви – Рим: Український Католицький Університет Св. Климента Папи; Львів: Стрім, 1995. – С. 255.

³ Там само.

⁴ Панов А. Японская дипломатическая служба. – Москва: Международные отношения, 1988. – С. 47.

⁵ Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 25. – С. 1.

⁶ Там само. – С. 6.

⁷ Там само. – С. 5.

⁸ Релігійна панорама: інформаційно-аналітичний журнал / Гол. ред. А. Колодний. – 2011. – № 4. – С. 8.

⁹ Там само. – С. 29.

¹⁰ Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 25. – С. 1.

¹¹ Релігійна панорама: інформаційно-аналітичний журнал / Гол. ред. А. Колодний. – 2011. – № 3. – С. 18.

¹² Релігійна панорама: інформаційно-аналітичний журнал / Гол. ред. А. Колодний. – 2011. – № 1. – С. 4.

¹³ Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” // Відомості Верховної Ради. – 1991. – № 25. – С. 5.

¹⁴ Релігійна панорама: інформаційно-аналітичний журнал / Гол. ред. А. Колодний. – 2011. – № 4. – С. 39.

¹⁵ Шуба О. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). – Київ: Криниця, 1999. – С. 46.

¹⁶ Релігійна панорама: інформаційно-аналітичний журнал / Гол. ред. А. Колодний. – 2003. – № 8-9. – С. 36.

¹⁷ Релігійна панорама: інформаційно-аналітичний журнал / Гол. ред. А. Колодний. – 2011. – № 4. – С. 47.